

1930–1940-ЙИЛЛАРДА ҚОРАҚАЛПОҒИСТОН ПРОКУРАТУРАСИ ХОДИМЛАРИГА НИСБАТАН СИЁСИЙ ҚАТАҒОНЛАР: ТАРИХИЙ ТАДҚИҚОТ ВА ТАҚДИРЛАР ТАҲЛИЛИ

*Зарипбаев Уснатдин Оракбаевич, Қорақалпоқ давлат
университети “Ўзбекистон ва Қорақалпоғистон тарихи”
кафедраси ассистенти*

POLITICAL REPRESSIONS AGAINST THE EMPLOYEES OF THE PROSECUTOR’S OFFICE OF KARAKALPAKSTAN IN THE 1930-1940 YEARS: HISTORICAL RESEARCH AND ANALYSIS OF FATE

*Zaripbaev Usnatdin Orakbayevich, Assistant of the Department of
History of Uzbekistan and Karakalpakstan of Karakalpak State
University*

ПОЛИТИЧЕСКИЕ РЕПРЕССИИ ПРОТИВ СОТРУДНИКОВ ПРОКУРАТУРЫ КАРАКАЛПАКСТАНА В 1930-1940 ГОДАХ: ИСТОРИЧЕСКОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ И АНАЛИЗ СУДЕБ

*Зарипбаев Уснатдин Оракбаевич, ассистент кафедры
“История Узбекистана и Каракалпакстана” Каракалпакского
государственного университета*

Аннотация: Мақолада 1930–1940-йилларда Қорақалпоғистонда прокуратура ходимларига нисбатан олиб борилган сиёсий қатағонлар тарихи, уларнинг оқибатлари ва тарихий адолатни тиклаш бўйича қўрилаётган чоралар ёритилади. Нашир этилган китоблар, тергов материаллари ва биографик маълумотлар асосида қатағон қурбони бўлган ҳуқуқни муҳофаза қилувчи ходимларнинг тақдири ўрганилган. Тадқиқот прокуратура тизимидаги сиёсий тазйиқлар механизми ва уларнинг ҳуқуқий натижаларини таҳлил қилишга қаратилган.

Калим сўзлар: сиёсий қатағон, прокуратура, архив манбалари, ҳуқуқни муҳофаза қилиш органлари, тарихий адолат.

Abstract: The article highlights the history of political repressions against prosecution personnel in Karakalpakstan during the 1930s–1940s, their consequences, and the measures being taken to restore historical justice. Based on published books, investigative materials, and biographical data, the study examines the fates of law enforcement officers who became victims of repression. The research focuses on analyzing the mechanisms of political pressure within the prosecution system and their legal implications.

Keywords: political repression, prosecution, archival sources, law enforcement, historical justice.

Аннотация: В статье освещается история политических репрессий в отношении работников прокуратуры в Каракалпакстане в 1930–1940-е годы, их последствия и предпринимаемые меры по восстановлению исторической справедливости. На основе опубликованных книг, следственных материалов и биографических данных изучены судьбы сотрудников правоохранительных органов, ставших жертвами репрессий. Исследование направлено на анализ механизма политического давления в системе прокуратуры и его правовых последствий.

Ключевые слова: политические репрессии, прокуратура, архивные источники, органы правопорядка, историческая справедливость.

<https://orcid.org/0009-0002-5894-9043>

e-mail:

usnatdinz@mail.ru

КИРИШ. Халқимизнинг илғор вакиллари ўз зулмига тортган қатағон йиллари тарихини ўрганиш бугунги кунда асосий вазифалардан бири ҳисобланади. Совет давлатининг олиб борган қатағон сиёсати ва унинг фожиали оқибатлари ҳуқуқни муҳофаза қилиш органлари ходимларини ҳам четлаб ўтмади. Шулар қаторида прокуратура соҳасидаги қатағонга учраганларнинг қайғули тақдирини ўрганиш ва улар ҳақидаги бор ҳақиқатни халқимизга, келажак авлодга етказиш, бундай офатдан ҳозирги ҳамда келажак авлодларни огоҳлантириш орқали ҳар томонлама ўрганиб бориш ва кенг жамоатчиликка тарғиб-ташвиқ қилиш катта аҳамиятга эга. Президентимиз Шавкат Миромонович Мирзиёев айтганларидек, “Бу борада адолатни тиклаш бўйича кўп ишлар қилинмиш. Тарихчи олимлар иштирокида комиссиялар тузилди, архив ҳужжатлари ўрганилди. Охирги икки йилда Ўзбекистон Олий суди 850 нафардан зиёд, 2023 йил 240 нафар ана шундай жабрдийда ватандошларимизнинг номини оқлади. Бундай изланишларни ҳеч қачон тўхтатмаслигимиз керак. Негаки ҳақиқатни халқимиз билиши керак”, деб таъкидлади[1].

Тадқиқотнинг методологик ва назарий асослари. Ушбу тадқиқот Қорақалпоғистон прокуратураси ходимлари орасидаги қатағонлар, уларнинг оқибатларини ўрганиш ва тарихий адолатни тиклаш мақсадида архив маълумотларини тўплашга қаратилган.

Тадқиқотнинг манбавий асослари. Тадқиқот архив ҳужжатлари, жумладан, қарорлар, тергов ишлари баённоmaları, статистик материаллар, шунингдек, тарихий манбаларнинг қиёсий таҳлили асосида амалга оширилди. Ишда тарихий-ҳуқуқий таҳлил, қиёсий-тарихий, шунингдек, биографик ёндашув усуллари қўлланилган.

АСОСИЙ ҚИСМ. Бизга маълумки, мустақиллик йилларида қатағон қурбонларининг номларини тиклаш бўйича мамлакатимизда бир қанча ишлар амалга оширилди. Хусусан, юртимизда 2001 йилдан буён ҳар йили 31 август “Қатағон қурбонларини хотирлаш куни” сифатида белгиланиб келинмоқда. Айниқса, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 8 октябрдаги Ф-5598-сонли “Қатағон қурбонларининг меросини янада чуқур ўрганиш ва улар хотирасини абадийлаштиришга доир

қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги фармойиши[2] ва 2024 йил 19 июлдаги Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Сиёсий қатағон қурбони бўлган юртдошларимиз ҳаёти ва фаолиятини ўрганиш, тарғиб этиш ҳамда уларнинг хотирасини абадийлаштириш борасидаги ишларни кенгайтириш тўғрисида”ги ПҚ-270-сонли қарори[3] илгари олиб борилган ишларни янада такомиллаштириш ва давом эттириш учун кенг кўламли ишларни амалга оширишда муҳим аҳамият касб этди.

Шунга қарамай ҳали ўрганилиши керак бўлган соҳалар ўзининг тадқиқ этилишини кутиб турганлигини кундалик ҳаёт кўрсатиб бермоқда. Шулар қаторида ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар бўлган прокуратура соҳасидаги қатағонлар ва уларнинг аянчли оқибатлари ҳали ўрганилмаган эди. Шу боис Ўзбекистон Республикаси Бош прокурорининг 40-ф-сонли фармойиши бу йўналишдаги ишларни амалга оширишда ўз ўрнига эга. Бу ишларни амалга ошириш учун ишчи гуруҳ тузилиши билан бирга йўл харитаси ҳам белгилаб олинди. Ишчи гуруҳга прокуратура ходимлари билан бирга Қорақалпоғистон Республикаси ва барча вилоятлардаги Қатағон қурбонлари музейи ходимлари ҳам киритилди. Уларнинг асосий вазифалари йўл харитасида белгилаб берилди. Фармойишда таъкидланганидек, “Ватанимиз истиклоли, халқимизнинг озодлиги ва эркинлиги йўлида мардона кураш олиб бориб, мустабид тузум даврида қатағон қилинган прокуратура органлари ходимлари хотирасини абадийлаштириш, уларнинг ҳаёт йўллари ва фаолиятини кенг жамоатчилик, айниқса ёшлар эътиборига асосли ҳамда тўлақонли етказиш, фуқароларда прокуратура органларининг шарафли фаолияти ҳақидаги тасаввурларини янада бойитиш, ёш мутахассисларда ғурур ва ифтихор туйғуларини кучайтириш” мақсадида 7 банддан иборат чора-тадбирлар белгиланган. Ушбу йўналишдаги фармойиш, ишчи гуруҳ режа-дастури Қорақалпоғистон Республикаси прокурори томонидан ҳам ишлаб чиқилиб, олдинда бажарилиши керак бўлган вазифалар белгилаб олинди. Бу борада биринчи навбатда қатағонга учраган прокуратура ходимларининг исми ва фамилияларини аниқлаш бўйича бугунги кунга қадар очиқ маълумотлар базасидан 1930 йилларда Қорақалпоғистон прокуратурасида

ишлаган ва қатағонга учраган 30 нафар ходим аниқланди[4]. Бугунги кунга келиб, қатағонга учраган инсонларни хотирлаш ва уларнинг мамлакатимиз олдидаги хизматларини тарғиб қилиш бўйича бир қанча ишлар амалга оширилди. Бу ишларни олиб бориш жараёнида совет даврида прокуратура органларида хизмат қилган бир неча прокурорларнинг авлодларини аниқлашга эришдик. 2024 йил март ойида ишчи гуруҳ аъзолари билан Тошкент шаҳрига қилган сафаримиз чоғида 1930 йилларда Қорақалпоғистон прокуратурасида хизмат қилган ва 1942 йил ноябрь ойида қатағонга учраган Мирзагул Бабаевнинг авлодлари, яъни ўғли Қаршига Бабаев ва набираси Жамила Бабаева билан учрашиб суҳбатлашишга муваффақ бўлдик.

Мирзагул Бабаев 1942 йили 5 октябрда ҚҚАССР НКВД СПО терговчиси, милиция сержанти Мадгазин “Чимбой контрреволюцион қўзғолончилар ташкилоти” иштирокчилари сифатида М. Бабаев, Б. Тожиев, Н. Кийикбаев ва Б.Ратовларни қамоққа олиш ҳақидаги 823-сонли иш бўйича қарорга имзо чекади. Дастлаб бир неча сўроқлар ўтказилиб, терговчиларнинг қаттиқ босимларига қарамай, М.Бабаев барча айбловларни рад этади. Бироқ 23 октябрда у қамоққа олинади[5]. Шунча сургун ва қамоқ жазоларидан кейин 1957 йили 19 сентябрда СССР Олий судининг Жиноят ишлари бўйича суд хайъати СССР Ички ишлар халқ комиссарлиги ҳузуридаги Махсус кенгашнинг ҳукмини бекор қилади ва терговга тортилаётган шахсларни айбсиз деб топиб, иш юритишни тўхтатади.

2024 йил апрель ойида Қорақалпоқ давлат университети таркибидаги Қатағон курбонларини хотирлаш музейи ходимлари билан бирга Бекман Тажиев авлодлари билан учрашдик. У 1931 йилдан бошлаб ҚҚАО прокурори ёрдамчиси, 1932 йилнинг 1 июнидан Қорақалпоғистон вилоят прокурори лавозимларида ишлаб, қонунни тўғри қўллаш ва амалга ошириш, фуқароларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш, жазо органлари устидан конституциявий назорат олиб боришда ижобий фаолият юритишига қарамай, 1933 йил 10 августда РСФСР Жиноят Кодексининг 109-моддаси билан айбланиб, қамоққа олинади ва 6 йил муддатга қамоқ жазосига ҳукм этилади. У қамоқ муддатини СССР ИИХКнинг Ўрта Осиёдаги меҳнат лагерида оғир шароитда ўтаб,

1938 йил 25 ноябрда юртига қайтиб келган. 1939-1942 йилларда Б.Тажиев Чимбой тумани Жисмоний тарбия ва спорт қўмитаси раиси, туман Кенгаш Ижроия Қўмитаси котиби лавозимларида ишлайди. 1942 йил 10 июлда Бекман Тажиев “Чимбой туманида Совет ҳукуматига қарши қуролли қўзғолонни ташкил этганликда” айбланиб, ҚҚАССР ИИХКси томонидан қамоққа олинади. 1957 йил 19 сентябрда Ўзбекистон ССР Олий Суди Республика прокурорининг Б.Тажиев иши бўйича эътирозини қабул қилиб, уни айбсиз деб топади ҳамда СССР ИИХКнинг “Махсус мажлиси”нинг Тажиев ҳақида чиқарган ҳукмини бекор қилиб, уни оқлайди [6]. Қорақалпоғистон прокуратураси ходимлари орасидаги қатағонни ўрганиш нафақат тарихий адолатни тиклаш, балки совет давлатининг қатағон сиёсатининг кўлами ҳақида тўлиқроқ тушунчага эга бўлиш имкониятини беради. Тўпланган архив материаллари қатағонга учраган ҳуқуқни муҳофаза қилиш органлари ходимларининг тақдирини янада чуқурроқ ўрганиш зарурлигидан далолат беради.

Ўзбекистон Бош прокуратураси томонидан 2 жилдли “Тарихий хотира бекиёс” номли, прокуратура тизимида меҳнат қилиб, 1930 йилларда қувғинга учраган ходимлар ҳақидаги китоблар нашрдан чиқди. Ушбу китобнинг муаллифлари қаторида тарих фанлари доктори, профессор Нуржанов Сабит Узакбаевич ҳамда тарих фанлари номзоди, доцент Қудияров Алишер Раметуллаевичлар ҳам бор. Улар айбсиз айбланган бу прокуратура ходимлари ҳақида зарур тарихий ҳужжатларни, архив материаллари ва бошқа далиллар ёрдамида очиб берганлар[7].

Ушбу китобнинг I жилдига Қорақалпоғистон прокуратурасида ишлаган ва қатағонга учраган 11 прокуратура ходимининг таржимаи ҳоли киритилган, улар орасида Көптилеў Нурмухамедов, Қарабай Ерманов, Ажимурат Мусаев, Алымжан Брамьков, Рашид Кембаев, Сапарбай Нуржанов, Алланазар Пирназаров, Пирмағамбет Кайипназаров, Мырзагул Бабаев, Дукен Назаров, Халмурат Темирхановлар бор. Иккинчи жилдда қатағондан жабр кўрган яна саккиз нафар прокуратура ходими: Аннақылыш Адакаев, Айтжан Бекмуратов, Бекман Тажиев, Машарип Нурмухаммедов, Шарип Садыров, Нурсултан Қозыкулов, Ҳабибулла Нағматуллаев ва

Ортықбай Длимовларнинг ҳаёти, фаолияти ҳақида муҳим маълумотлар ўрин олган. Яна бир тарихий китоб 1930 йилларда Қорақалпоғистон прокуратурасида меҳнат қилган Алланазар Пирназаров ҳақида Б.Алланиязов, А.Қудияров ва К.Сейдановлар тўплаган маълумот ва материаллар асосида “Айыпсыз айыпланган ел азаматы” номи билан нашрдан чиқди[8].

Бу китоблар нафақат тадқиқотчилар учун муҳим тарихий манба, балки кенг жамоатчилик учун ҳам қимматли маълумотлар ҳисобланади. Қўрсатилган биографик маълумотлар, архив ҳужжатлари ва тарихий материаллар ўқувчиларга қатағон қурбони бўлган прокурор ходимларининг ҳаёти ва хизмати ҳақида маълумот беришга ёрдам беради. Ушбу тадқиқотлар 1930 йиллардаги қатағонларнинг мазмун-моҳияти ва оқибатларини чуқурроқ тушунишга, шунингдек, ўша даврдаги ҳуқуқни муҳофаза қилувчи ташкилотларнинг ишига янгича қараш шакллантиришга хизмат қилади. Бош прокуратуранинг ушбу ташаббуси, шунингдек, ўтказилган тадқиқотлар жамиятнинг қатағонлар ҳақидаги ҳақиқатни билиб олиши, ўтмишдаги қайғулардан сабоқ олиши ва пировардида келажак авлодлар учун адолатли келажакни таъминлашда катта аҳамиятга эга.

ХУЛОСАЛАР. Хулоса қилиб айтадиган бўлсак, бу соҳада ҳали илмий ишлар давом этмоқда. Бу инсонлар ҳақида ва уларнинг эзгу ишларини кенг жамоатчиликка тарғиб-ташвиқ қилиш билан бирга, келажак ёшларни тарбиялашда хизмат қилади.

Келажакдаги тадқиқотларнинг истиқболли йўналишлари қуйидагилардан иборат: -қатағон қурбонларининг янги номларини аниқлаш мақсадида архив ҳужжатларини чуқур таҳлил қилиш; -қатағонларнинг Қорақалпоғистонда ҳуқуқни муҳофаза қилиш ташкилотлари фаолиятига таъсирини ўрганиш; -қатағонга учраган прокуратура ходимлари авлодларининг оилавий архивларини ўрганиш; -тўпланган материаллар асосида илмий анжуманлар ўтказиш ва монографиялар нашр этиш.

Албатта, бу вазифаларни ҳаётга татбиқ этиш учун Қорақалпоғистондаги қатағонга

учраган прокуратура ходимларининг шу даврдаги ниҳоятда оғир йилларда қонунни ҳимоя қилишдаги меҳнатларини ҳар томонлама ўрганиш орқали ёшларда чуқур тарбиявий фазилатларни шакллантиришимиз мумкин.

Қорақалпоғистонда тоталитар тузум ҳукмронлик қилган йилларда мамлакатни бошқарган зиёлиларимизнинг тақдири, совет тузумининг жазо ташкилотлари раҳбарлари ва ходимларининг адолатсиз ҳаракатлари архив ҳужжатлари асосида ёритилган, шу билан бирга қатағонга учраган давлат арбобларининг хизматлари кенг жамоатчиликни, ёш авлодни ватанпарварлик руҳида тарбиялашда катта аҳамиятга эга.

АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Ўзбекистонда қатағон қурбонлари хотираси улар яшаган маҳаллаларда абадийлаштирилади.
<https://www.gazeta.uz/uz/2023/08/31/shahidlar/>
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 08.10.2020 йилдаги Ф-5598-сонли фармойиши.
<https://lex.uz/docs/5041012>
3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2024 йил 19 июлдаги ПҚ-270-сон қарори.
<https://www.lex.uz/ru/docs/7027942>
4. Нуржанов С., Қудияров А. Қарақалпақстан прокуратураси хизматкерлерининг репрессияга ушыраёуы.//Еркин Қарақалпақстан газетаси, 1-феврал 2024-йил №14 сон.
5. Нуржанов С.У., Қудияров А.Р., Зарипбаев У.О. Мырзагул Мусаевич Бабаев: жизненный путь и реабилитация // Вестник № 4 (67) 2024 год.
6. Ш.Бабашев. Қарақалпақстан республикасы тарийхындағы сиясий қурбанлар. -Нөкис: Қарақалпақстан, 2003.- 70-72 б.
7. Тарихий хотира беқиёс [Матн] / Р.Т. Шамсутдинов [ва бошқ.]; нашр учун масъул Б.В.Ҳасанов. - Тошкент: Encyclopedia world, 2024. - 372 б.
8. Алланиязов Б., Қудияров А., Сейданов К. Айыпсыз айыпланган ел азаматы (репрессия қурбаны) – Нөкис, Билим, 2023. 120-бет.